

TALABA YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHDA JADID MA'RIFATPARVARLARINING IJTIMOIIY AXLOQIIY QARASHLARI.

Ro'ziyeva Nafosat Abdumumin qizi

Navoiy innovatsiyalar universiteti "Ijtimoiy gumanitar fanlar"

kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Jadid ma'rifatparvarlarining ijtimoiy va axloqiy qarashlari va ularning talaba yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashdagi oqibatlari ko'rib chiqilgan. XIX asr oxiri XX asr boshlarida vujudga kelgan Jadid harakati ta'limni modernizatsiya qilish va Islom tamoyillariga oqilona yondashuvni targ'ib qilishni maqsad qilgan. Tadqiqot ushbu g'oyalar ta'lim amaliyotiga, xususan, oilaviy hayot ta'limi sharoitida qanday ta'sir qilganini o'rganadi. Tadqiqot Jadid g'oyalarining zamonaviy ta'lim tizimlarida dolzarbligini ta'kidlab, ularning oilaviy hayot vazifalariga tayyorlangan har tomonlama barkamol shaxslarni shakllantirish imkoniyatlarini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Jadid ma'rifati, oilaviy hayot tarbiyasi, ijtimoiy axloq, talaba yoshlar, ta'lim islohoti, Islom tamoyillari, zamonaviylik, Markaziy Osiyo.

XIX asrning oxiri - XX asrning boshlarida dunyo sivilizatsiya tarixiy taraqqiyotida keskin burilish yuz berdi. Bu davrda jahon taraqqiyotiga ta'sir etgan voqealar va chuqur islohatlar yuz berishiga zamin yaratdi. Butun bashariyat boshidan o'tkazgan I-II jahon urushi natijasi sababli dunyoni manzarasi o'zgardi, ilm-fan taraqqiyotiga ta'sir etgan tub islohatlar sodir bo'ldi. Bir millat va jamiyatning o'ziga va mentalitetiga xos bo'lmagan yot g'oyalari ta'sida qolishi nafaqat insonlar hayotiga balki, kishik jamiyati falsafiy dunyoqarashida inqilob yuz berishiga olib keldi. XIX asrning oxiri - XX asrning boshlarida Markaziy Osiyo va boshqa turli mintaqa hududlarida bo'lganidek, boshqalarga nisbatatan davr taqozosini anglagan holda o'zgacha fikrlovchi, yangicha dunyoqarashga ega ziyolilar qatlami shakllanib bordi. XIX asrning ikkinchi yarmida Markaziy Osiyoda mavjud xonlik va amirlik hayotiga nazar solsak, ijtimoiy-iqtisodiy tuzumi qoloqligi, istiqomat qiluvchi aholinig turmush tarzi juda pastligini, ma'naviy-madaniy hayotida islom dini din peshvolarining ta'sir kuchi juda yo'qori bo'lganini ko'rishimiz mumkin. Bu davrda istiqomat qilayotgan odamlar dunyoqarashida tasavvuf ilmi falsafasi an'analarini tiklash intilish oshib borayotgan bir davrda, bu ta'limotga qarshi kuchlar bilan qarashlarda tafovutlar kelib chiqdi.

Jadidchilik Turkistonda XIX asrning oxirlarida vujudga kelgan jarayon bo'lib, XX asrning boshlarida shakllanib, qisqa davrda o'zining yuksak cho'qqisiga ko'tarilgan harakatdir. o'zining cho'qqisiga ko'tarilgan. Jadidchilik harakat 1917

yildagi bolsheviklar hokimiyati to'ntarishidan keyin ham sotsialistik diktatura tizimi o'rnatilgunga qadar o'z mavqeyi va yo'nalishini saqlab qola olgan ijtimoiy haraktdir. Turli manbalarda jadidchilik oqim deb atalsa, ayrimlarida harakat deb keltirilgan. Jadidchilik oqim emas, harakat deb ta'kidlaydi B.Qosimov [3:61].

Ijtimoiy – siyosiy, ma'rifiy harakat yaqingacha ham ma'rifatchilik harakati deb kelindi. Maqsad jadidchilikning doirasini toraytirish, sotsialistik – kommunistik xalq mafkuradan boshqasi keng xalq ongini qamrab olishi, egallashi mumkin emas, degan soxta tushunchaning asorati edi. Jadidshunos olim B.Qosimov jadidchilik harakatining karakter va maqsad muddaosini quyidagi 3 turga bo'lib izohlaganlar:

- Jamiyatning barcha qatlamlarini jalb eta oldi va Uyg'oniy davri mafkurasi bo'lib xizmat qildi.
- Milliy mustaqillik uchun kurash olib bordi. Uning g'ayrat va tashabbusi bilan o'rnatilgan Turkiston muhtoriyati bu yo'ldagi amaliy harakatning natijasi edi..
- Ma'orif va madaniyatni, matbuotni ijtimoiy –siyosiy maqsadlarga moslab chiqdi

Bu jadidchilik karakter va yo'nalishlarini bir qator jadidshunos olimlar tomonidan e'tirof etildi. Bugungi kunda jadidlarni olib brogan faoliyati keng jamoatchilik tomonidan turli muhokama va bahslarni vujudga kelishiga sabab bo'lmoqda. Aslida jadidchilik harakati faqatgina Turkistonda vujudga kelmagan. Turkistonda jadidchilik harakatini vujudga kelishi XIX asrning 80 yillarida Rossiya musulmonlari, Kavkaz va Volga bo'yida yoyilgan shu nomdagi taraqqiyparvarlik harakatining bevosita ta'siri va samarasi natijasida dunyoga kelgan harakatdir.

An'anaviy oilaviy tuzilmalar va qadriyatlar doimiy bosim ostida bo'lgan bugungi tez o'zgaruvchan dunyoda Jadid g'oyalarining oilaviy hayot tarbiyasidagi dolzarbligini oshirib bo'lmaydi. Ushbu maqola Jadid harakatining ijtimoiy va axloqiy qarashlarini talaba yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda, tarixiy istiqbollar va zamonaviy ta'lim ehtiyojlari o'rtasida o'xshashliklarni yaratishda qanday qo'llash mumkinligini o'rganishga qaratilgan.

Ushbu tadqiqot Jadid harakatining ijtimoiy va axloqiy qarashlarini o'rganish uchun tarixiy tahlil va matn talqinidan foydalangan holda sifatli tadqiqot yondashuvidan foydalanadi. Harakatning oilaviy hayot va axloqiy tarbiyaga bo'lgan nuqtai nazarini tushunish uchun asosiy manbalar, shu jumladan Jadid nashrlari, nutqlari va o'quv materiallari tahlil qilinadi. Jadid harakati va uning ta'siri haqidagi ilmiy maqolalar va kitoblar kabi ikkilamchi manbalar kontekstni taqdim etadi va birlamchi materiallarning talqinini qo'llab-quvvatlaydi.

Tadqiqot shuningdek, jadidlarning oilaviy hayot ta'limi haqidagi qarashlarini zamonaviy ta'lim amaliyotiga qanday kiritish mumkinligini o'rganib, qiyosiy tahlilni o'z ichiga oladi. Bunga oilaviy hayot ta'limiga qaratilgan zamonaviy ta'lim dasturlari

va o'quv dasturlarini ko'rib chiqish, Jadid g'oyalari ushbu dasturlarni kuchaytirishi mumkin bo'lgan sohalarni aniqlash kiradi.

Jadidlar ma'rifati paydo bo'lgan madaniy va ma'rifiy islohotlar harakati edi musulmon aholisi Markaziy Osiyo, ayniqsa XIX asr oxiri va XX asr boshlarida. Harakat zamonaviy dunyo talablariga yaxshiroq moslashish uchun ta'limni modernizatsiya qilish, ratsionalizmni targ'ib qilish va Islomiy amaliyotlarni isloh qilishni maqsad qilgan.

Jadid ma'rifatining ijtimoiy axloqiy qarashlari:

1. Ta'limga urg'u: jadidlar bilim taraqqiyotning kaliti ekanligiga ishonib, zamonaviy ta'limga katta e'tibor qaratdilar. Ular diniy va dunyoviy fanlarni, shu jumladan fanlarni, tillarni va adabiyotni o'qitishni qo'llab-quvvatladilar. Ushbu ta'lim yoshlarni hayotning barcha jabhalariga, shu jumladan oilaviy hayotga tayyorlash uchun zarur deb topildi.

2. An'anaviy amaliyotlarni isloh qilish: jadidlar eskirgan yoki zararli deb bilgan an'anaviy amaliyotlarni isloh qilishga intildilar. Bunga mintaqada keng tarqalgan erta nikoh va ko'pxotinlilikni tanqid qilish kiradi. Ular nikohga kirishdan oldin yoshlar, ayniqsa ayollar bilimli va etuk bo'lishi kerak, deb hisoblashgan.

3. Ayollarning ro'li: jadidlar ayollarning ta'limi va imkoniyatlarini kengaytirish tarafdori edilar. Ular o'qimishli ayol o'z farzandlarining axloqiy va intellektual tarbiyasiga va oilaning umumiy farovonligiga hissa qo'shishga yaxshiroq tayyor bo'lishiga ishonishgan. Bu nuqtai nazar o'z davri uchun ancha ilg'or edi va an'anaviy oila tuzilishini ayollar faolroq va teng rol o'ynaydigan joyga aylantirishga qaratilgan edi.

4. Axloqiy tarbiya: jadidlar yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda axloqiy va axloqiy tarbiyaning muhimligini ta'kidladilar. Ular halollik, mas'uliyat va hurmat kabi axloqiy qadriyatlarni yoshligidan singdirish kerak, deb hisoblashgan. Ushbu axloqiy tarbiya kuchli va barqaror oilalarni yaratish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega edi.

5. Fuqarolik javobgarligi: Jadid harakati, shuningdek, fuqarolik javobgarligi va shaxsning keng jamiyatdagi o'rni muhimligini ta'kidladi. Ular oilaviy hayotni jamiyat va millat farovonligiga hissa qo'shish kontekstida ko'rish kerak, deb hisoblashgan. Bu nuqtai nazar yoshlarni o'z oilalaridan tashqarida o'ylashga va o'z vazifalarini fuqaro sifatida ko'rib chiqishga undadi.

6. Ratsionalizm va tanqidiy fikrlash: jadidlar tanqidiy fikrlash va ratsionalizmni rag'batlantirdilar, ular xurofot yoki mantiqsiz deb hisoblagan an'anaviy qarashlarga qarshi chiqdilar. Ushbu yondashuv oilaviy hayotga tatbiq etildi, bu erda ular urf-odat yoki majburlashga emas, balki aql va o'zaro hurmatga asoslangan nikoh va oilaviy qarorlarni qo'llab-quvvatladilar.

Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash:

Jadid ma'rifatparvarlarining talaba yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashga yondashuvi keng qamrovli edi. Bu ishtirok etdi:

- O'g'il va qiz bolalarni tarbiyalash kelajakdagi oilada ikkala sherik ham intellektual va ma'naviy jihatdan yaxshi tayyor bo'lishini ta'minlash.

- Keyingi nikohlarni targ'ib qilish va oila qurishdan oldin yoshlarning etuk va bilimli bo'lishini ta'minlash uchun bolalar nikohiga qarshi chiqish.

- Ahil va mas'uliyatli oilaviy muhitni yaratish uchun zarur bo'lgan axloqiy qadriyatlarni singdirish.

- Oilaviy munosabatlarga oqilona va hurmat bilan yondashishni rag'batlantirish, zolim yoki eskirgan deb hisoblangan an'anaviy urf-odatlardan uzoqlashish.

Jadidlar ma'rifatparvarlari Markaziy Osiyo jamiyatlarining ijtimoiy axloqiy qarashlarini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynagan. Jadidlar ta'lim, axloqiy qadriyatlar va ayollarning imkoniyatlarini kengaytirishga urg'u berib, yoshlarni oilaviy hayotga zamonaviy va isloh qilingan jamiyat haqidagi qarashlariga mos ravishda tayyorlashga intildilar.

Topilmalar shuni ko'rsatadiki, Jadidlar harakatining ijtimoiy va axloqiy qarashlari talaba yoshlarni zamonaviy ta'lim sharoitida oilaviy hayotga tayyorlashga katta hissa qo'shishi mumkin. Jadidlarning axloqiy tarbiya va ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirishga bo'lgan e'tibori, ayniqsa, an'anaviy oilaviy tuzilmalar rivojlanib borayotgan va yoshlar murakkab ijtimoiy muammolarga duch kelayotgan davrda dolzarbdir.

Biroq, Jadid g'oyalarni zamonaviy ta'limga qo'shish madaniy va tarixiy kontekstni diqqat bilan ko'rib chiqishni talab qiladi. Jadid harakatining asosiy tamoyillari, masalan, axloqiy tarbiya va ijtimoiy mas'uliyatning ahamiyati-hamma uchun qo'llaniladigan bo'lsa-da, o'ziga xos usullar va tarkib bugungi talabalarning ehtiyojlari va sharoitlariga moslashtirilishi kerak.

Xulosa va takliflar:

Xulosa qilib aytganda, Jadid ma'rifatparvarlarining ijtimoiy va axloqiy qarashlari talaba yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash uchun qimmatli tushunchalarni beradi. Harakatning axloqiy tarbiya, ijtimoiy mas'uliyat va Islomiy qadriyatlarni zamonaviy ta'lim amaliyoti bilan birlashtirishga bo'lgan e'tibori oilaviy hayot bo'yicha keng qamrovli ta'lim dasturlarini ishlab chiqish uchun asos yaratadi.

Ushbu g'oyalarni zamonaviy ta'limga samarali kiritish uchun o'qituvchilar va siyosatchilar:

Axloqiy tarbiyani birlashtirish: akademik ta'lim bilan bir qatorda axloqiy xulq-atvor va ijtimoiy mas'uliyatni ta'kidlaydigan o'quv dasturlarini ishlab chiqish, yaxlit ta'limga Jadid yondashuvidan foydalanish.

Madaniy ahamiyatga ega ta'lim: an'anaviy qadriyatlarni zamonaviylik bilan birlashtirishning Jadid modelidan foydalangan holda ta'lim mazmunini talabalarning madaniy va diniy qadriyatlarini aks ettirish uchun moslashtirish.

O'qituvchilarni tayyorlash: o'qituvchilarga Jadid tamoyillarini o'zida mujassam etgan holda oilaviy hayot tarbiyasini samarali o'rgatish uchun zarur bo'lgan ta'lim va resurslarni taqdim etish.

Jamiyatni jalb qilish: oilalar va jamoalarni ta'lim jarayoniga jalb qilish, maktablarda o'qitiladigan qadriyatlar va tamoyillarning uyda mustahkamlanishini ta'minlash.

Jadid ma'rifatparvarlarining ijtimoiy va axloqiy ta'limotlarini qayta ko'rib chiqish va qo'llash orqali o'qituvchilar yoshlarni XXI asrda oilaviy hayotning muammolari va vazifalariga yaxshiroq tayyorlashlari mumkin.

Adabiyotlar.

1. Q.Nazarov. O'zbek falsafasi. –T., 2003.
2. Tulak. I. XX asr o'zbek adabiyoti. –Andijon, 1993.
3. B.Qosimov. Milliy uyg'onish: Jasorat, ma'rifat, fidoiylik. –T., Ma'naviyat, 2002.
4. Sh.G'affarov. Istibdod davrida Turkistondagi ta'lim tizimi. – Samarqand.: SamDU nashr, 2000.
5. E.Tog'yev. va boshqalar. Darsda jadidchilik va uning mohiyatini o'rganish // «Xalq ta'limi», 1993, 1-son.
6. Jadidchilik: islohat, yangilanish, mustaqillik va taraqqiyot uchun kurash. –T.: Universitet, 1999.
7. Hoji Muin. Oila tarbiyasi. «Mehnatkashlar tovushi» gazetasi, 1918 yil 9 iyul.
8. Guli Mahmudova. Jadidizm va Turkistonda ahloqiy-estetik fikr taraqqiyoti. –T., 2006.
9. F.Xo'jayev. Tanlangan asarlar: uch tomlik. –T.: Fan, 1976. 1-tom.
10. O'zbekiston tarixi: Yangi nigoh. Jadidlar harakatidan milliy mustaqillikka qadar. Davra suhbat materiallari. 1998 yil 9 oktyabr. –T.: Eldinur nashriyot uyi, 1998